

Kwee Hui Kian, *The Political Economy of Java's Northeast Coast c. 1740-1800. Elite Synergy* (Dissertatie Leiden 2005, TANAP monographs on the history of the Asian-European interaction 3; Leiden, Boston: Brill, 2006, xxvi + 333 blz., €73,-, ISBN 90 04 15090 0); Niel, R. van, *Java's Northeast Coast c. 1740-1840. A Study in Colonial Encroachment and Dominance* (Studies in overseas history 6; Leiden: CNWS Publications, 2005, cd-rom, xiv + 421 blz., €40,-, ISBN 90 5789 111 5).

De tweede helft van de achttiende eeuw heeft historici die zich bezighouden met Java altijd geïntrigeerd. De greep van de VOC op het economisch leven werd onmiskenbaar steviger maar hoe verging het de lokale elite? Wie had er baat bij de nieuwe situatie? Wie niet? Door een eigenaardig toeval verschenen haast gelijktijdig twee lijvige studies over deze cruciale periode van transitie, van weinig tot veel inmenging door de VOC in het economisch leven, die beide betrekking hebben op de noordkust (*Pasisir*) van Midden- en Oost-Java, van Cirebon (Cheribon) voorbij Semarang en Surabaya tot en met de Oosthoek tegenover Bali. In beide gevallen spreken we van een bijzondere prestatie. Van Niel is natuurlijk een autoriteit op het terrein van de sociaal-economische geschiedenis van Java en het dwingt bewondering af dat hij op 83-jarige leeftijd dit werk heeft kunnen voltooien. Kwee is letterlijk van een jongere generatie (ze had gerust Van Niels kleindochter kunnen zijn). In het kader van het Leidse TANAP-project schreef ze een werkelijk uitstekende dissertatie. De beide auteurs hebben blijkbaar geheel onafhankelijk van elkaar gewerkt.

De twee boeken vullen elkaar aan juist omdat ze zo verschillend zijn. Ze beginnen weliswaar allebei omstreeks 1740 maar Kwee stopt in 1800 terwijl Van Niel de lijn doortrekt tot 1840. De invulling van het economisch aspect van de geschiedenis van Java ziet er ook anders uit. Van Niel stelt de op zichzelf interessante vraag hoe de gewone man in het onderhavige tijdgewricht wist rond te komen, maar feitelijk figureert de economie in zijn relaas alleen als afgeleide van veranderingen op politiek en vooral bestuurlijk vlak. Bij Kwee is het andersom. Ze beziet politieke en bestuurlijke veranderingen vanuit de economische functies die door verschillende machthebbers en etnische groepen werden uitgeoefend. Terecht noemt ze haar dissertatie dan ook een studie in politieke economie. Als metafoor gebruikt ze 'het spel' en ze voert talrijke spelers in steeds wisselende constellaties ten tonele om de historische ontwikkeling aan Java's noordoostkust te verduidelijken. Dat is leuk.

Ook de indeling is verschillend. De negen hoofdstukken van Van Niels boek kennen een globaal chronologische volgorde waarbij gedetailleerde informatie over diverse bestuurlijke hervormingen wordt afgewisseld met eveneens uitvoerige beschrijvingen van gewassen en grondgebruik. Bij Kwee valt het betoog in een vijftal logisch gerangschikte onderdelen uiteen: inleiding met historiografie en historische achtergrond, drie case studies van verschillende soorten economische activiteit (aanvoer van producten, belastingheffing, geldcirculatie), de vier voornaamste spelers in de politieke economie (vorsten, lokale hoofden, Chinese handelaren, VOC) en tenslotte een chronologische afronding met bijzondere aandacht voor de ingrijpende veranderingen tegen

het einde van de achttiende eeuw.

De beide werken bieden nieuwe inzichten; dat geldt, met permissie, in het bijzonder voor Kwee's dissertatie. Ze geeft helder aan hoe het beleid van de VOC ten aanzien van de Pasisir veranderde in de loop van de tijd en ze plaatst deze regio binnen een groter geheel van het Aziatisch bedrijf van de VOC. Tevens toont ze aan hoe de VOC de uit oogpunt van de kosten meest efficiënte wijze nastreefde bij de aanvoer van producten – een kenmerk een onderneming waardig die de geschiedenis is ingegaan als 's werelds eerste echte multinational. Ze geeft ook aan dat het succes van de VOC bij het grootschalig inbrengen van duiten in de plaatselijke geldomloop niet op een goede planning stoelde maar eerder het gevolg was van een beetje geluk.

Kwee plaatst goed onderbouwde kanttekeningen bij diverse gevestigde denkbeelden uit de historiografie. Ze is het niet eens met het beeld van de Javaan als hulpeloos slachtoffer van meedogenloze regenten, een imago dat we kennen uit de traditie van *Max Havelaar* en de oudere geschiedschrijving à la Burger; de Javaan was mondiger dan het scheen. Zij deelt de mening van Ricklefs dat de VOC niet goed door had hoe het toeging in het machtsspel tussen de Javaanse vorsten, maar ze vindt tegelijkertijd dat Ricklefs onderschat hoe de vorsten de VOC een cruciale rol in dat spel toebedeelden. Kwee rekent ook af met de mythe dat de VOC-ambtenaren te weinig salaris kregen en daarom 'gedwongen' werden tot corruptie en het bedrijven van handel voor eigen rekening. Integendeel. De ambtenaren werden goed betaald en de praktijk van handel voor eigen rekening was ingebouwd in hun systeem van emolumenten.

Van Niel richt zich meer nog dan Kwee op de koloniale bestuurders en heeft minder oog voor andere spelers of tussenschakels in het economische systeem. Een uitzondering hierop vormt zijn voorbeelden van financiële transacties tussen Chinezen en Europeanen in Semarang in 1804; hij omschrijft daarbij *peranakan* Chinezen als degenen die bekeerd waren tot de islam, wat waar *kàn* zijn maar zeker niet als generalisatie kan gelden. Van Niel is op zijn best wanneer hij beschrijft hoe in kort tijdsbestek hele ingrijpende bestuurlijke veranderingen doorgevoerd werden die van groot belang zouden blijken bij de verdere economische ontwikkeling. Dit geldt voor het korte maar daadkrachtige bewind van Daendels (1808-1811) en ook voor het interregnum van Raffles (1811-1816). Van Niel heeft overigens niet veel op met Raffles' paternalistisch-autocratische houding tegenover Javanen en gelooft dat al de hervormingen eerder méér dan minder verwarring in de economie teweeg hebben gebracht. De periode tussen Raffles en het Cultuurstelsel (1816-1830) wordt terecht geduid als een fase van heroriëntatie en zoeken naar nieuw beleid. Eenmaal bij het Cultuurstelsel aangeland, sluit Van Niel perfect aan bij Fasseurs dissertatie uit 1975 maar gaat verrassenderwijs geheel voorbij aan Elsons meer recente en gezaghebbende studie, getiteld *Java under the Cultivation System* (1994).

Bij sociaal-economische geschiedenis past een gedegen statistische onderbouwing. Bij Kwee zal de lezer tevergeefs naar uitgebreide tabellen en grafieken zoeken; er komen slechts enkele summiere statistische overzichten in het boek voor. Dit weerspiegelt de door haar gekozen benadering om de

relaties tussen economische en politieke machthebbers centraal te stellen, relaties die zich juist lenen voor een meer kwalitatieve analyse. Van Niel daarentegen heeft de onconventionele greep gekozen om veel van zijn cijfermateriaal aan te bieden in de vorm van een apart meegeleverde CD-ROM en de interpretatie daarvan in hoge mate aan de lezer over te laten. Helaas spreken cijfers zelden voor zichzelf, dat wil zeggen wanneer ze niet geïntegreerd zijn in het lopende betoog. Van de 38 tabellen en grafieken op de CD-ROM geeft één, nummer 13, een bijzonder nuttig overzicht van productie en prijzen van de voornaamste gewassen gedurende de periode 1746-1800.

Kwee's dissertatie is zeer zorgvuldig uitgevoerd en munt uit door een goede aansluiting bij de recente literatuur. Toekomstige studenten van Java's noord-oostkust zullen niet om dit boek heen kunnen. Ten aanzien van de uitvoering van Van Niels boek moet het me van het hart dat de redactie zich beter van haar taak had kunnen kwijten. De redactie had de hoogbejaarde auteur moeten bijstaan en behoeden voor schoonheidsfouten (typefout in de inhoudsopgave, kaart op zijn kop, verkeerde rangschikking van werken door dezelfde auteur in de bibliografie).

J. Thomas Lindblad

Bloemgarten, S., *Hartog de Hartog Lémon, 1755-1823. Joodse revolutionair in Franse tijd* (Amsterdam: Aksant, 2007, 498 blz., €39,90, ISBN 978 90 5260 244 8).

Het trage proces van 'integratie' der asjkenazische, of Hoogduitse, en sefardische, of Portugese Joden in de Nederlandse samenleving heeft de laatste decennia vele pennen in beweging gebracht. Met name Michman, Karl de Leeuw en Fuks-Mansfeld hebben nieuwe inzichten geboden, terwijl vooral door recente studies op provinciaal niveau, zoals die van Erdtsieck en Van der Poel, de praktijk nauwkeuriger kon worden getoetst. In 2007 verscheen het boek van Wallet *Nieuwe Nederlanders. De integratie van de Joden in Nederland (1814-1851)*. Vrijwel gelijktijdig kwam de hier te bespreken biografie van Lémon van de pers die de voorafgaande periode behandelt.

Een biografie van Lémon is meer dan welkom, want het is toch verbazingwekkend dat aan de eerste Joodse volksvertegenwoordigers – behalve Lémon ook H.L. Bromet (1724-1812) en I. da Costa Athias (1738-1807) – nog maar zo weinig aandacht is besteed. Lémon en Bromet werden, op basis van 'algemeen' mannenkiesrecht in de tweede Nationale Vergadering, de Constituerende Vergadering en het Vertegenwoordigend Lichaam gekozen (september 1797-juni 1798) en Athias in het Vertegenwoordigend Lichaam (juli 1798-juli 1800). Dit alles was mogelijk gemaakt door het reglement voor de verkiezing van de Nationale Vergadering, ons eerste gekozen parlement dat op 15 maart 1796 bijeenkwam, en werd bevestigd door het zogenaamde emancipatiedecreet van 2 september 1796 dat ingevolge het op 5 augustus genomen besluit tot scheiding van kerk en staat de Joodse ingezetenen tot gelijkberechtigten burgers

uitriep. (Het proefschrift van M.E. Bolle uit 1960 *De opheffing van de autonomie der Kehilloth (Joodse gemeenten) in Nederland 1796* had, hoe dan ook, niet in Bloemgartens literatuurlijst mogen ontbreken.) Dat burgerschap was dus een verworvenheid van de Bataafse, ‘patriotse’ revolutie. Reliëf krijgt het belang van die decreten pas als men zich realiseert dat er voordien slechts één bevoorrechte gereformeerde kerk bestond; dat alle niet-gereformeerden geen staatsambten mochten bekleden: dus tweederangs burgers waren; en dat de joden werden beschouwd als behorend tot een der beide Joodse natiën wier autonome status werd bepaald door een contract met de lokale of regionale overheid van hun inwoning, voorop het Amsterdamse stadsbestuur.

Bloemgarten heeft niet zo maar een levensbeschrijving van Med. Dr. Hartog de Lémon gemaakt. Hij plaatst zijn held in het politieke en culturele kader van zijn tijd. De schrijver is daartoe als geen ander competent: hij wijdde een halve eeuw geleden zijn doctoraalscriptie aan de Joden te Amsterdam in de eerste jaren van de Bataafse Republiek (wat niet hetzelfde is als ‘de Franse Tijd!’) waarvan de resultaten zijn gepubliceerd in de *Studia Rosenthaliana* van 1967 en 1968. En bovendien heeft hij al bewezen het genre te beheersen met zijn grote biografie van Henri Polak.

Minutieus en met succes heeft Bloemgarten in de archieven in binnen- en buitenland gespeurd naar sporen van leven en werken van Lémon die in 1778 te Leiden promoveerde in de geneeskunde, zich in 1780 te Emden vestigde en in 1783 huwde met de uit Amersfoort afkomstige Vrouwtje, dochter van Israel Cohen. In 1788 keerde hij terug naar zijn geboorteplaats Amsterdam om er als armendokter te gaan werken, aangesteld door de parnassiem van de Hoogduitse Joodse natie. Hij vond daarnaast tijd voor de vertaling van het toneelstuk *Bella* van Friedrich von Korff, in 1789 bij Willem Holtrop verschenen. Hij ontpopte zich niet alleen als een man van de Verlichting maar ook als een aanhanger van de radicale richting. Hij werd lid van de gemengd christelijk-Joodse sociëteit Felix Libertate – waaraan Laurence Charpentier in 1996 een belangrijke studie heeft gewijd in *Aschkenas. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der Juden* welke Bloemgarten onvermeld laat – en betuigde zich een fervent voorstander van de mensenrechten en andere patriotse idealen maar vooral van de sociale en culturele verheffing van zijn geloofsgenoten. Met Carel Asser en Jonas Daniël Meijer behoorde Lémon tot het kleine groepje ‘verlichte’ Joden dat zich in 1797 van de Hoogduitse gemeente afscheidde in Adat Jeschurun.

Ruime aandacht besteedt Bloemgarten aan de activiteiten van Lémon als volksvertegenwoordiger: overtuigd unitaris en aanhanger van de radicaal-democratische richting (inclusief staatsgreep) van voorman Pieter Vreede. Voor Lémon viel dan ook met de tweede staatsgreep in juni 1798 het doek. Pas onder koning Lodewijk Napoleon kregen Lémon, Meijer en Asser een kans om als leden van het ‘Opperconsistorie van Hollandsch Joodsche of Israëlitische Gemeentes’ (in 1811 opgevolgd door het Franse consistorie) een sturende rol te spelen bij de pogingen tot verdere ‘integratie’ – een begrip dat ook door Bloemgarten niet nauwkeurig kan worden gedefinieerd – of acculturatie der Joden. Uitvoering worden deze activiteiten voor het voetlicht gebracht.